

Ключевые слова: автобиографизм, исторический опыт, интертекстуальность, экзистенция.

Summary

The novel „Hresnaproshcha” by R. Ivanychuk in the autobiographical aspect became the basis of the research. The author makes emphasis on the close connection of problems in the novel with the previous author’s experience. It is proved that R. Ivanychuk’s reception of Ukrainian’s past life expresses the autobiographical characteristics.

Key words: autobiographical aspect, historical experience, intertextuality, existantion.

УДК 81'373.22

Павликівська Н. М.

АПЕЛЯТИВИ-ІСТОРИЗМИ У ПСЕВДОНІМІЇ ОУН ТА УПА

Важливе місце в антропонімійній системі національної мови посідають псевдоніми як різновид власних найменувань людей. У слов’янських лексикографічних та довідкових джерелах відзначають використання прибраного/вигаданого імені замість власного найменування (або поряд з ним) у громадському й літературно-мистецькому середовищі (письменники, журналісти, актори та ін.) (пор.: СУМ, СІС, а також енциклопедію „Українська мова” (2007), „Словарь русской ономастической терминологии” (1978), Słownik języka polskiego, 1958–1969. – Т. VII).

Ширшою є дефініція псевдоніма в англійській, німецькій, французькій мовах, де висувається як основна функціональна ознака приховування, прикриття особистості за вигаданим ім’ям (пор.: Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English (1982), Webster’s New Explorer Dictionary (1999), Deutsch als Fremdsprache: Kompaktwörterbuch (2007), Larousse Dictionnaire de la langue Française Lexis (1998), Le petit Robert Dictionnaire de la langue Française (1970).

Здійснене комплексне дослідження української літературно-мистецької, громадсько-політичної, кримінальної псевдонімії дозволило умотивувати власне розуміння псевдоніма як особливого різновиду антропоніма і запропонувати найповнішу дефініцію поняття: **псевдонім** (від гр. ψευδώνυμος) – різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім

іменем та прізвисьмом або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру.

При виділенні інтегральних ознак псевдоніма необхідно враховувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Виділяємо такі **визначальні ознаки** псевдоніма:

1) *ознаки лексичної семантики*: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) *соціокомунікативні та функціональні ознаки*: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); д) псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функціональне навантаження псевдоніма залежить від належності його до певного класу: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не успадковуються; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів.

Псевдонімія в Україні особливо поширилася у зв'язку із суспільно-політичними умовами ХХ століття. Цьому сприяли революційні рухи доби Української Держави та Української Народної Республіки, Друга світова війна, національно-визвольні змагання 30–50-х років. Псевдоніми використовувалися в радянському підпіллі та партизанському середовищі, були поширеними серед членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) та вояків Української Повстанської Армії (УПА).

У системі політичних псевдонімів – ОУН та УПА – діяли різні способи номінації: спосіб використання готових номінаційних одиниць (лексико-семантичний), спосіб деривації, видозміна справжнього іменування носія, використання справжнього тільки імені носія, латентне іменування.

Окрему семантичну групу складають псевдоніми – перенесені апелятиви-історизми, назви осіб, характерні для української далекої і ближчої історії. Окреслена група псевдонімів, пов'язаних з козацькою добою, Запорізькою Січчю: *Козак* (пор. *козак* „в Україні у XV–XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла з південної землі України та брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини”, „уродженець колишніх військових областей”, „парубок, юнак взагалі”, розм. „відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець та ін. знач.” – ВТС, с. 438; засв. в 56 ос.); *Козачок* (пор. *козачок* „зменш.-пестл. до козак”, „у стародавн. дворянському побуті – хлопчик-слуга та ін. знач.” – ВТС, с. 438; засв. в 5 ос.); *Січовик* (пор. *січовик* „козак Запорізької Січі” – ВТС, с. 130; засв. в 4 ос.); *Запорожець* (пор. *запоріжці* „жителі Запоріжжя”, іст. „українські козаки, які жили в пониззі Дніпра за порогами в XVI–XVIII ст.” – ВТС, с. 321; засв. в 50 ос.); *Лицар* (пор. *лицар* – іст. „західноєвропейський середньовічний феодал”, іст. „вільний козак – запорожець”, перен. „самовідданий, благородний захисник кого, чого-небудь”, перен. „людина, яка самовіддано служить певній справі, віддається їй”, перен. розм. „вихована, підкреслено чемна людина” – ВТС, с. 488; засв. в 6 ос.).

Як псевдоніми використано *номени на позначення козацької верхівки (ватажків, отаманів, сотенних)*: *Гайдамака* (пор. *гайдамака* „учасник народно-визвольної боротьби XVIII ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського та єврейського гніту”, „під час іноземної інтервенції та громадянської війни 1918–1920 рр. – солдат особливих кінних частин Центр. Ради, а також загонів Петлюри та Скоропадського” – ВТС, с. 171); *Дорош, Дорож* (пор. *дорош* „козак, що бив у тулумбаси, подаючи сигнал збиратися усім у „коло” – на військову раду на Січі або у поході” – ВТС, с. 241. Можливо, що псевдонім онімного походження; пор. *Дорош – Дорофій* – Гр. IV, с. 551); *Кошовий* (пор. *отаман* „кошовий отаман”, заст. „вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі” – ВТС, с. 460); *Отаман* (пор. *отаман* – іст. „виборний або призначений ватажок козацького війська”, заст. „ватажок, керівник” – ВТС, с. 689); *Сотник* (пор. *сотник* „на Україні в XVI–XVIII ст. особа, яка очолювала сотню” – ВТС, с. 1163); *Старшина* (пор. *старшина* „в Україні та Росії в XVI–XVIII ст. – „керівна заможна привілейована верхівка козацтва”, „взагалі привілейована верхівка” – ВТС, с. 1190); *Чорноморець; Чорномор* (пор. *чорноморець* „до 1775 р. назви козаків, які відбули морські походи на Крим та Туреччину”, „назва козаків Чорноморського козацького війська” – Укр. козацтво 2002, с. 544).

За псевдоніми *правили номени на позначення чинів, військових звань*: *Осавул; Осаул* (пор. *осавул* „виборна службова особа, в Україні в 128

XVII–XVIII ст.”, „офіцерський чин у козачих військових доревол. Росії” – ВТС, с. 681); *Капраль* (пор. *капрал* „у рос. армії від середини XVII до середини XIX ст. та в арміях деяких інших країн – військове звання молодшого, командного складу” – ВТС, с. 415); *Ротмістр* (пор. *ротмістр* „у дорев. рос. кавалерії та жандармерії – офіцерський чин, що відповідав чинові капітана в піхоті та інших військах” – ВТС, с. 1087).

Для оунівських псевдонімів використано *номени на позначення титулів, проводирів війська, урядовців і под.*: *Князь* (пор. *князь* – іст. „голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини”, „у деяких країнах (у Росії в XVIII ст.) – спадковий або дарований царем (королем) титул”, етн. „наречений, молодий”, поет. „людина високої гідності” – ВТС, с. 436); *Возний* (пор. *возний* „судовий урядовець у Польщі, Великому князівстві Литовському та Україні (до XIX ст.)” – ВТС, с. 155); *Солтис*; *Солтус* (пор. *солтис* – іст. „у Зах. Україні (до 1939 р.) та в Польщі (до 1950 р.) – сільський староста” – ВТС, с. 1160); *Воєвода* (пор. *воєвода* „у давній Русі та ін. слов’янських державах – вождь, полководець, а також правитель міста, округу в XVI–XVIII ст.”, „у Польщі – голова воєводства” – ВТС, с. 155); *Боярин*; *Бояр* (пор. *боярин* – іст. „у Росії до Петра I – особа, що мала найвищий сан, звання серед службовців”, „у Київ. Русі – великий землевласник, що належав до складу військової дружини князя”, етн. „товариш молодого (жениха), який є головним розпорядником весілля; шафер” – ВТС, с. 61); *Цесар* (пор. *цесар* „те саме, що цісар”; *цісар* „те саме, що кесар”; *кесар* „титул імператорів Старод. Риму, а також особа, що мала цей титул”, заст. „володар, монарх” – ВТС, с. 425, 1361, 1366); *Фараон* (пор. *фараон* „титул царя у Старод. Єгипті” – ВТС, с. 1316); *Віит* (пор. *віит* „кер. місц. управління або самоврядування в середньовічн. Німеччині, Вел. князівстві Литов., Польщі та в Україні (в XV–XVIII ст.)”, заст. „сільс. староста” – ВТС, с. 145).

Назви воїнів, солдатів, зброї стали псевдонімами окремих учасників національно-визвольної боротьби: *Мечник* (пор. *мечник* „воїн, озброєний мечем” – ВТС, с. 523); *Жовнір* (пор. *жовнір* „солдат польської армії”, діал. „солдат” – ВТС, с. 277); *Варяг* (пор. *варяги* – іст. „давньоруська і візантійська назва скандинавців (норманів), які в IX ст. чинили нападки на Сх. і Зх. Європу, займалися торгівлею, а згодом служили воїнами-найманцями у слов’янських князів” – ВТС, с. 76); *Гайдук* (пор. *гайдук* – іст. „у XV–XIX ст. у півд. слов’ян – повстанець-партизан, що боровся проти турец. панування”, „солдат придворної охорони”, „виїзний лакей” – ВТС, с. 171); *Булава* (пор. *булава* – іст. „палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю” – ВТС, с. 66); *Бунчук* (пор. *бунчук* – іст. „булава” – ВТС, с. 67); *Опришок*; *Опришко* (пор. *опришок* „нар. месник, учасник народно-виз.

боротьби в Галичині, Закарпатті та на Буковині проти феодално-кріпосницького гніту в другій пол. XVI – першій пол. XIX ст.”, перен. діал. „розбійник, злодій; бешкетник” – ВТС, с. 677); *Сагайдак* (пор. *сагайдак* „шкіряна сумка або дерев’яний футляр для стріл”, „те саме, що лук” – ВТС, с. 1094); *Пушкар* (пор. *пушкар* – іст. „майстер, який виготовляв і обслуговував гармати; гармаш” – СУМ VIII, с. 412).

У псевдоніміконі ОУН та УПА траплялися *найменування на позначення інших історизмів*: *Верховий* (пор. *верховий* „робітник, що знаходиться на верхньому майданчику бурової вишки; верховик” – ВТС, с. 83, 84); *Гетьманець* (пор. *гетьманець* „житель Гетьманщини”, „той, хто служив у війську гетьмана Скоропадського” – ВТС, с. 179); *Ключник* (пор. *ключник* – заст. „той, хто мав ключі від комор панського маєтку, економії тощо”, рідко „те саме, що ключар” – ВТС, с. 435); *Митар* (пор. *митар* „збирач мита” – ВТС, с. 526); *Половець* (пор. *половці* „тюркський кочовий народ” – ВТС, с. 850); *Садовий* (пор. *садовий* „який займається роботою в саду; садівницький, садівничий” – ВТС, с. 1095).

Вихідною основою для оунівських псевдонімів були історизми-апелятиви на позначення титулів високопосадових осіб Азії, Африки й інших континентів і держав: *Баша* (пор. *баша* – іст. „у Туреччині та Єгипті – титул найвищих урядовців, вельмож і генералів” – ВТС, с. 39); *Бей* (пор. *бей* „у султ. Туреччині та в давні часи у татар – титул дрібних феод. власників або вищих чиновників” – ВТС, с. 46); *Каган* (пор. *каган* „у старод. тюрків – найвищий титул ватажка племені”; „від середини VI ст. – титул голови держави в тюркських народів, а також особа, що мала цей титул” – ВТС, с. 409); *Негус* (пор. *негус* „титул імператора Ефіопії (Абіссинії), особа, яка мала цей титул” – ВТС, с. 596); *Султан* (пор. *султан* „у країнах Сходу – титул монарха, а також особа, що носить цей титул” – ВТС, с. 1214); *Шах* (пор. *шах* „у східних країнах – титул монарха, особа, що має цей титул” – ВТС, с. 1391; пор. Шах Яків – козац. гетьман (1576–1577 рр.), побратим І. Підкови (ДІУ 2002, с. 1072)).

За псевдоніми оунівцям правили такі назви титулів, як *мікадо*, *мурза*: *Мікадо* (пор. *мікадо* „титул японського імператора”, „особа, яка носить цей титул” – ВТС, с. 528); *Мурза* (пор. *мурза* „титул феодалної знаті в татар, а також феодал, що мав цей титул” – СУМ IV, с. 828. Пор. ще укр. діал. *му́рза* „нечепура, бруднуля”).

Інші псевдоніми пов’язані з назвами на позначення діячів за певними заняттями, функціями тощо: *Бай* (пор. *бай* „у дорев. Середній Азії – багач, великий землевласник або скотар, лихвар” – ВТС, с. 33); *Бос* (пор. *бос* „про начальника, керівника або найбільш компетентну в яких-небудь питаннях людину; шеф” – ВТС, с. 60–61); *Джигіт* (пор. *джигіт* „умілий і вправний їздець на коні” – ВТС, с. 218).

Виокремлюється група псевдонімів, вихідною основою яких став історизм *чумак*. Псевдонім *Чумак* засвідчено в 100 осіб (пор. *чумак* „на Україні в XV–XIX ст. – візник і торговець, який перевозив на волах товари для продажу» – ВТС, с. 1385).

Популярні в середовищі підпільників псевдоніми-історизми, пов'язані з козацькою добою: *Гайдамака* (29), *Чорноморець* (27), *Дороги* (24). Оунівці з гідністю наслідували козацьку доблесть і воєнне мистецтво.

У діячів української культури такі псевдоніми трапляються, але значно рідше (*Чалий Сава* – Чернецький Сава; *Богун Микола* – Чудінов Микола; *Нечай Павло* – Космін Кирило; *Сагайдачний І. М.* – Творець Юрій; *Гамалія* – Мандрика Микита та ін.).

На формування та становлення політичного псевдонімікону, зокрема оунівців та упівців, впливали передусім такі екстралінгвальні чинники, як національно-культурний контекст та своєрідність національного світобачення й ментальності.

Опрацьований і систематизований матеріал може бути використаний для подальших студій у галузях соціолінгвістики, лінгвокультурології, історії України, українознавства.

Список використаної літератури

1. Лесюк М. П. Неофіційний антропонімікон УПА / М. П. Лесюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2002. – № 8. – С. 126–139.
2. Лесюк М. П. Псевда вояків Української Повстанської Армії / М. П. Лесюк // *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – językowych* – Białystok, 1999. – S. 117–184.
3. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.
4. Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН–УПА / Н. М. Павликівська. – Вінниця : О. Власюк, 2007. – 440 с.
5. Парасін Н. Системна організація псевдонімів ОУН–УПА / Н. Парасін, Т. Миколенко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного університету. – К. : ДП „Інформ.аналіт. агентство”, 2009. – Вип. 18. – С. 74–81.

Умовні скорочення

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Буссел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001.

Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови: в 4-х т. – К., 1907–1909.

ДІУ – Довідник з історії України (А-Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 2-ге вид.; доопр. і доповн.

СУМ – Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Укр. козацтво – Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: Генеза, 2002.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань української псевдонімії ХХ століття. У ній розглядаються псевдоніми членів ОУН та учасників УПА, які у своїй більшості відбивають історичне минуле українського народу.

Ключові слова: *онім, антропонім, псевдонім, апеллятив-історизм.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам украинской псевдонимии XX века. В ней рассматриваются псевдонимы членов ОУН и УПА, которые в большинстве отображают историческое прошлое украинского народа.

Ключевые слова: *оним, антропоним, псевдоним, апеллятив-историзм.*

Summary

The article continues a cycle of the author publications concerning Ukrainian pseudonymy of the XX century. It deals with the pseudonyms of the members of OUN and UPA. Most of these names reflect the historical past of the Ukrainian nation.

Key words: *onym, anthroponomy, pseudonym, appellative-historicism.*

УДК 811.161.2'342.3

Подлевська Н. В.

ФОНЕТИЧНІ ЗАСОБИ У РОЗВИТКУ МОВНОКОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ

Мовна освіта в Україні передбачає удосконалення технології навчального процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, що потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених громадян, які легко і вільно можуть спілкуватися між собою, утверджуючи статус української мови як рідної і державної. Досягти цього в сучасній освіті можна за умов підвищення рівня навчання мови, вирішення багатьох лінгводидактичних проблем, пошуків нових підходів до навчання мови. Це чітко відзначено в Законі про освіту в Україні, концепціях мовної освіти і Державному стандарті освіти.

Мета статті – розглянути роль фонетичних засобів у розвитку мовнокомунікативних здібностей студентів; звернути увагу на значення фонетики як наукової бази для закладення основ правильного письма і